

Uttalet av *Agunnaryd*

Agunnaryd heter en socken i Sunnerbo härad, Småland. Ämnet som rubriken ovan anger kan tyckas marginellt och ointressant, men det inrymmer åtskilligt av namnteoretiskt intresse. Namnet har utvecklats i flera riktningar och det har funnits en ovanligt stor variation med många olika formvarianter samexisterande under flera sekler. Det är därmed ett särdeles intressant exempel på ett ortnamn i stilistisk variation (se Fridell 2006). *Agunnaryd* har också blivit känt som A:et i IKEA, eftersom den världsberömda akronymen ska utläsas *Ingvar Kamprad, Elmtaryd, Agunnaryd*, vilket var adressen till den unge entreprenörens startföretag. Egentligen kunde företaget heta IKÄA eftersom bynamnet enligt den av Lantmäteriet fastställda formen ska stavas *Älmtaryd*. Förleden är nämligen ett sjönamn fsv. **Elmpte* på nuvarande Älmtarydssjön bildat till fsv. *ælmpt* 'svan'.

Agunnaryd har givits två olika tolkningar med den gemensamma nämnaren att det är fråga om ett namn på nuvarande Agunnarydssjön och att detta namns efterled är det *unde* med betydelsen 'sjö' som är särskilt vanligt i Småland (jfr Nyman 2000 s. 165). Enligt Lennart Moberg (1989 s. 18 ff., 2003) är det fråga om ett **Avgundarydh* vari ingår sjönamnet **Avgunde*. Förleden antas utgöra svag form *avge* < *avughe* av adjektivet *avugher* 'avog' i en specialbetydelse som syftar på bakströmmande vatten. SOL (s. 17) utgår från samma adjektiv men räknar i stället med betydelsen 'motsträvig'. Självt (Fridell 2001) har jag föreslagit att sjönamnet är ännu ett av många svenska sjönamn med svag form *avlge* < *avlughe* av adjektivet *avlugher* 'frodig, ymnig' i förleden med tanke på fiskrikedom (varom se Moberg 1989 s. 10 ff., Nyman 2000 s. 166 ff.). Jag antar alltså en utveckling **Avlgunde* > **Avgunde* > *Agunde* medan Moberg menar att **Avlgunde* > *Algunde* – som i sjönamnet *Allgunnen* – är den enda möjliga.

Båda tänker vi oss alltså att **Avgundarydh* varit en föregångare till det rikligt belagda fornsvenska *Agundarydh* (så stavat t.ex. 1341 25/3 u.o. SRAp, SD 5 s. 26). Moberg (1989 s. 21) anser att utvecklingen varit *Avg-* > *Agg-* > *Ag-*, där den senare skrivningen antingen beror på »ordlängdsbalans» (Moberg 1989 s. 22) eller på fornsvenska ortografiska konventioner, där lång konsonant i slutställning i förled i sammansättningar brukar enkeltecknas (Moberg 2003 s. 10). Ingendera förklaring övertygar eftersom den initiala vokalen åtminstone under senmedeltiden bör ha varit lång (se nedan). Kanske man i stället ska anta bortfall av *v* och åtföljande ersättningsförlängning av *a*.

Den nuvarande officiella skriftformen *Agunnaryd* är nästan identisk med den fornsvenska med enda väsentliga skillnaden assimilationen *nd* > *nn* som är belagd tidigast med *j agunnaryd sokn* 1388 (2/5? Tynnelsö Bergshammarssp). Det är alltså fråga om en yngre fornsvensk ljudförändring som så småningom helt slår igenom både i tal och skrift. Ungefär vid 1500-talets slut tappar man i uttalet den slutljudande tonandental frikativan *dh* och får därmed uttalsformen *Agunnary*. Denna förändring märks praktiskt taget inte alls i skrift. Högstilsformen, både i tal och skrift, har ännu bevarat *d* som en rest av det gamla uttalet, medan *d* inte hörs i vardagliga former.

En annan utveckling som också den verkar äga rum under yngre fornsvensk tid men som inte tidigare har uppmärksammats av forskningen är en diftongering *Agunnarydh* > *Augunnarydh*. Det tidigaste belägget är från Gustav Vasas registratur: *Agunnaryd sockn*, *Augunnarydz sockn* Riksregistraturet 1544 f. 286 v (GFR 16 s. 593). Därefter återfinns man *Agunnaryd* ofta i Sunnerbo härads dombok under 1600-talet. En sökning på hemsidan www.sunnerbo.nu (som innehåller utskrift av

1600-talsdomböcker för häradet) ger 30 träffar. Äldst som *Augunnarytt sochn* 1608 f. 3r, senast som *Augundarydh sochn* 1690 pag. 84. Sökning efter *Augunnaryd* på Google ger två slumpmässiga träffar via släktforsarsidor: *augunnarydz sochn* 1753 Virestads sn, födelse- och dopbok C1 s. 249, *augunaryd* 1827–35 Jämshögs sn, husförhörlängd A1:5 s. 749, 783. Beläggen visar sammantaget på ett dialektuttal med diftong *au* från i alla fall 1540-tal till 1830-tal. Däremot finns inga spår av en sådan diftong i Ortnamnsarkivets uppteckningar från tidigt 1900-tal.

Det finns ett ensamstående belägg *j affgundarit sokn* 1437 (27/10 Hamneda SRAp), där stavningen *aff* skulle kunna tolkas som ett sätt att återge diftongen *au*. Jfr att prepositionen *av* i dialekten uttalas *ao*. Det skulle stämma med vad man tror om dateringen av äldre långt *a* > *au/ao* i sydsvenska dialekter, nämligen senmedeltid. Agunnaryd ligger inom det område som har denna övergång (Hedström 1932 s. XXXVIII, Benson 1965–70 3 s. 6). Diftongen förutsätter med andra ord att det initiala *a*:et i fornsvenska *Agunnarydh* varit långt vid den tiden.

Det är inte sannolikt att *affgundarit* innehåller ett från äldre fornsvensk tid bevarat **Av-*. Sockennamnet har ett stort antal skriftliga belägg från 1330 och framåt som skrivs *Ag-* (se Fridell 1992 s. 15).

Ännu en dialektal förändring som påverkar namnets uttalsformer och sker under senmedeltid är slutjudsskärpning *dh* > *t*. Skrivningarna *j agunderyt soken* 1402 (4/4 u.o. SRApp avskr., SDns 1 s. 1169) och *j affgundarit sokn* 1437 (27/10 Hamneda SRAp) ska sannolikt ses som tidiga belägg på detta. Detta är första steget i en utveckling som leder fram till de upptecknade uttalsformerna *ågñat*, *åggenat*, *aggunat* 1920 (OAU Gunnar Hedström 1920). Utvecklingen bör ha varit *Agunnarydh* > *Agunnaryt* > *Agunnarit* > **Agunnaret* > **Agunnart* > *Agunnat* > *Agenat* > *Agnat* (Fridell 1987 s. 123 ff.).

Samtliga hittills dryftade namnformer förutsätter betoning på första stavelsen. Men det helt dominerande uttalet idag är *agúnary* med betoning på andra stavelsen och akut accent. Förklaringen torde vara analogisk påverkan från prosodin i de tre-staviga namnen på de omgivande socknarna *Göteryd* och *Pjätteryd* som båda har akut accent (varom se Fridell 1987 s. 128 ff.). Äldsta belägg med betoning på andra stavelsen är en uppteckning av 1938 av Ove Segerbäck (OAU) av ett uttal *agónary*. Men vid samma tid (1939 OAU) upptecknar Sten-Bertil Vide från grannsocknen *Göteryd* uttalet *ågönary*, så båda varianterna har samexisterat vid denna tid.

Utgående från fsv. *Agundarydh* har namnet alltså utvecklats enligt nedanstående uppställning (där alla former utan accentmarkering har betoning på första stavelsen med grav accent, → anger analogisk förändring, † försvunnen form och H, M och L betyder hög-, mellan- resp. lågstilsform; se Fridell 2006 s. 11 f., 17 f.):

$$\begin{array}{c}
 \text{Agunnary}(d) \text{ (M)} \rightarrow \text{Agúnary}(d) \text{ (H)} \\
 \wedge \\
 \text{Agundarydh} > \text{Agunnarydh} > \text{Agnat} \text{ (L)} \\
 \vee \\
 \text{Augunnarydh} > \text{*Agnat} \text{ (L}^\dagger\text{)} \\
 \vee \\
 \text{Augunnary} \text{ (M}^\dagger\text{)}
 \end{array}$$

Källor och litteratur

- Benson, Sven, 1965–70: Südschwedischer Sprachatlas 1–4. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15.)
- Bergshammarsp = pergamentsbrev i Bergshammarsamlingen, SRA.
- Fridell, Staffan, 1987: Ljudutvecklingen *-rydh* > *-(e)t* i ortnamn i Sunnerbo härad i Småland. I: NoB 75. S. 117–140.
- 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2001: *Agunnaryd*. I: SOÅ. S. 19–21.
- 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- Hedström, Gunnar, 1932: Sydsmåländska folkmål 1. Inledning, studier över vokaler i starktonig ställning. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 1.)
- Jämshögs socken, Kyrkoarkivet, Husförhörlängd AI:5 (1827–1835).
- Moberg, Lennart, 1989: Algö och Allgunnen. I: SOÅ. S. 5–24.
- 2003: *Agunnaryd* i stöpsleven. I: SOÅ. S. 7–15.
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Riksregistraturet, SRA.
- Sunnerbo härads dombok = Sunnerbo häradsrätt AIa:1 (1608–1624) [originaldombok], Göta hovrätt, Advokatfiskalen i Kronobergs län EVIIAAAD:38 (1687–1690) [renoverad dombok]; avskrifter: www.sunnerbo.nu.
- Virestads socken, Kyrkoarkivet, Födelse- och dopbok C:1 (1738–1753).

Staffan Fridell